

4. Hiddens Je. Posledstviya sovremennosti / Je. Hiddens. – M.: Praksis, 2011. – 352 s.
5. Ilyin V. V. Finansova tsyvilizatsiya / V. V. Ilyin. – K.: Knyha, 2007. – 563 s.
6. Kostina A. V. Massovaya kultura kak fenomen postindustrialnogo obshchestva / A. V. Kostina. – M.: Izd-vo LKI, 2008. – 253 s.
7. Krymskiy S. B. Zapyty filosofskiykh smysliv / S. B. Krymskiy. – K.: PARAPAN, 2003. – 240 s.
8. Nuhaev R. M. Skhema razvitiya nauchnykh teoriy: tsnostnoe izmerenie / R. M. Nuhaev // Voprosy filosofii. – 2002. – №11. – S.124–137.
9. Sakun A. V. Evrystyka suchasnosti: znannya, innovatsiya, tvorchist: monohrafiya / A. V. Sakun. – K.: Knyha, 2015. – 352 s.
10. Fomin S. S. Tri aspekta hlobalizatsiy / S. S. Fomyn // Sofiya. Kulturolohichnyy zhurnal. – 2011. – №11. – S.85–112.
11. Rosenau J. Turbulence in world politics / J. Rosenau. – L., 1990. – 180 p.

Halchenko M. S., PhD, Director, Institute of Gifted Child NAPS of Ukraine (Ukraine, Kiev), halchenko@yahoo.com

Transformation of socio-cultural values and knowledge in the environment of globalization

The article deals with the problem of contemporary socio-cultural environment, which is crucial for realization of the set of social and individual tasks. It is noted that contemporary social systems at all levels are becoming more and more open to capital flows, technologies, human resources, cultural models, scientific and political ideas, which leads to rapid, radical and unpredictable consequences, and, as a result, to a new quality of life. The author emphasizes that the global world with its challenges requires a new culture of thinking, which will accelerate the entry into the system of modern social and cultural reality with its complexity and unpredictability.

Keywords: thinking, culture, modernity, social, globalization, institute, sense, values.

* * *

УДК 101.8..303.33.4

Гнатюк Я. С.,
кандидат філософських наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ),
j.s.hnatiuk@gmail.com

Філософська евристика як методологічна комунікація

Обґрунтовується методологічна комунікація та аналізується філософська евристика як її окремих приклад. Головна увага звертається на комунікативний характер філософської еврестики. Філософська евристика розглядається як методологічна стратегія історико-філософського дискурсу.

Ключові слова: методологічна комунікація, філософська евристика, евристичні моделі мислення, методологічна стратегія, історико-філософський дискурс.

Філософська методологія має неуніверсальний характер. Філософські методи, такі як метафізика, діалектика, трансцендентальна філософія, феноменологія, герменевтика тощо, характеризуються тими чи іншими вадами, недосконалі й обмежені у застосуванні. Подолати зазначені недоліки можна тільки шляхом налагодження інформаційної взаємодії між ними, через методологічну комунікацію. Саму методологічну комунікацію можна визначити як комунікацію між окремими методами пізнання, яка скерована на усунення їх неуніверсальності шляхом доповнення та підсилення.

Одним із прикладів методологічної комунікації є філософська евристика. Можливе таке її визначення: філософська евристика – це передача досвіду створення концептів філософії в історико-філософському дискурсі.

Проблематику філософської еврестики досліджували Е. Боно, К. Негус, М. Пікерінг, Л. Брабандер, А. Айні, Ж. Дельоз, Ф. Гватарі, Н. Карамішева та інші. Однак вони не змогли запропонувати переконливого обґрунтування філософської еврестики як методологічної комунікації. Саме це і є метою цієї статті, а її завданням – аналіз застосування філософської еврестики як методологічної стратегії в історико-філософському дискурсі.

Фундаментальним принципом такого бачення є креативність як «створення чогось нового, того, чого раніше не існувало» [1, с. 35], як «здатність дати чомусь нове тлумачення, спершу розбиваючи це «щось» на частки, а тоді в неочікуваний спосіб знову все об'єднавши, досягаючи при цьому певної мети» [2, с. 27]. А теоретичною основою такого розуміння філософської еврестики є релятивна концепція креативної комунікації К. Негуса і М. Пікерінга. Вони запропонували новий спосіб інтерпретації творчості як невід'ємної частини комунікації і ключового елемента у набутті культурної цінності. На їхню думку, сучасний західний концепт творчості виник не одразу. Він формувався протягом тривалого історичного періоду. Історію формування цього концепту можна простежити від юдейсько-християнської філософської традиції до ідеї Божественного творення фізичного і людського світу [3, с. 19]. Поширення ново значення терміна «творчість» як процес створення чогось людьми розпочалося у XVI ст. Акцент у розумінні творчості змістився з Бога на людські здібності. Оригінальні плоди творчості почали розглядати як продукт людської уяви. Сучасні значення терміна «творчість» виникли із цього нового гуманістичного акценту [3, с. 19, 27]. Протягом XX ст., коли термін «творчість» усталився, він став позначати здатність, до якої дієслово «творити» відноситься як означення процесу [3, с. 21]. Отже, значення терміна «творчість» еволюціонувало від одноразового акту творення до багаторазового і довготривалого процесу творчості.

За К. Негусом і М. Пікерінгом, творчість – це «процес, який надає досвіду значення і значущість та допомагає йому досягти комунікативної цінності» [3, с. 13]. Вони ведуть мову про «творчість як про процес передачі досвіду, оскільки він включає в себе відносне поняття того, що досягається і що ціниться» [3, с. 55]. При цьому вони стверджують, що «творчість як передачу досвіду можна розглядати як релятивну концепцію, концепцію, пов'язану із відношеннями», оскільки у ній підхід до творчості розглядається як «акт дарування, а також як деякий момент винахідливості або раптового прориву» [3, с. 55]. На їхнє переконання, «творчість вимагає здібності «досягати» інших людей, досягати резонансу з їх власним життям. Така здатність реалізується у тому випадку, якщо деякий специфічний досвід просяняється і посилюється настільки, що набуває форми довершеності, набуває більш загальної значущості і перетворює його у джерело натхнення, осяяння для інших людей» [3, с. 70].

К. Негус і М. Пікерінг заявляли: «Ми концентруємо нашу увагу на творчості з позиції передачі досвіду в комунікації і досягненні комунікативної цінності» [3, с. 79]. Творчість оцінювалася ними «з позиції її здатності передати досвід і потенціалу до того, щоби відбувся обмін цим досвідом» [3, с. 79]. Вони наголошували,

що «творчість необхідно інтерпретувати як передачу досвіду, яка завжди передбачає градацію (етапи) руху між мирським, приземленим і винятковим, між новизною і абсолютною новизною, між безпосереднім і близьким та віддаленим» [3, с. 289].

Такий підхід, зауважували К. Негус і М. Пікерінг, дає змогу «розглядати творчість як процес, пов'язаний із взаємовідношеннями – комунікація відбувається рівною мірою як із творцем і глядачем, слухачем і читачем, так і з іншими творцями і творіннями, взаємодія з якими відбувається шляхом нагромадження предметів культури і форм різноманітних традицій, звичаїв та умовностей» [3, с. 16–17]. За їхнім припущенням, «досвід не усвідомлюється, йому не надається значення і значущість до тих пір, поки він не здобуде певну комунікативну форму. Фінальною стадією творчого процесу постає досягнення такої комунікативної форми досвіду, яка досягає інших людей і «резонує» з їх власним досвідом» [3, с. 54]. Вони вважали, що «творчість тягне за собою комунікативний досвід, в якому переплітається множина взаємовідношень. Це інтерсуб'єктивний та інтерактивний діалог, який об'єднує учасників у процесі інтерпретації, обміну поглядами та осягнення сутності цього досвіду» [3, с. 54]. Характеризуючи сутність переданого досвіду, К. Негус і М. Пікерінг зазначали, що «переданий досвід – це завжди досвід перетворений. Саме завдяки цьому є перетворенню ми досягаємо розуміння і здобуваємо знання. Переоцінка і перетворення досвіду передбачає рух від досвіду до викладу його в словах, і знову назад до досвіду, при цьому оновлюється наше розуміння цього досвіду. Кожний аспект і елемент цього руху важливий для того, щоби наділити досвід значенням і значущістю, і для того, щоби допомогти нам поповнити запас того, що ми створюємо з нашого життя і наших відношень зі світом» [3, с. 55]. Вони підкреслювали, що «передаючи наш досвід, ми творчо перетворюємо його, синтезуючи те, що у протилежному випадку залишилось би розкиданим і розсосередженим, і створюючи в цьому синтезі новий набір можливостей» [3, с. 72–73]. Аналізуючи специфіку творчості як передачу досвіду в комунікації, К. Негус і М. Пікерінг відзначали, що «якщо комунікація – це рух назовні, від себе, від власного «Я» до інших, тому повинні продовжувати пошуки більш повного, придатного словника (лексикону) для того, щоби пояснити, як повсякденна локальна творчість здатна, певним шляхом і в певні моменти, налагодити зв'язок з різними часами і місцями, і таким чином трактувати те, що зв'язано з певним досвідом, до якого колективно можуть звертатися зовсім різні люди» [3, с. 288].

К. Негус і М. Пікерінг також сформулювали ідеї, які значною мірою схожі з принципом єдності історичного і логічного Г. Гегеля, є його своєрідними аналогами. Одна з найбільш поширених форм творчої реалізації досвіду, на їхню думку, – це розповідання історій [3, с. 70]. «Передаючи нам досвід в історіях, які ми з нього складаємо, – зауважували вони, – ми тим самим здобуваємо можливість поділитися нашим досвідом з іншими і, таким чином, виробити його смисл» [3, с. 71]. При цьому вони наголошували, що в історії ми виробляємо смисл наших спогадів і прогнозів, шансів і збігів, обмежень і можливостей» [3, с. 72].

Будуючи комунікацію з допомогою історій, зазначали вони, «ми залуцаємо загальні лінгвістичні й культурні

ресурси і формуємо їх за власним бажанням. Саме при такому формуванні досвіду творчість здобуває свою цінність для нас, незалежно від того, ким ми є – його виробниками, або «отримувачами» його результатів» [3, с. 72]. Таким чином, при креативній комунікації чітко простежується єдність історичного і логічного: передача досвіду за допомогою історій (історичне) і вироблення його смислу (логічне).

Релятивна концепція креативної комунікації К. Негуса і М. Пікерінга доповнюється концепціями латерального, нестандартного і паралельного мислення Е. де Боно. Вони разом складають основу філософської евристики та задають її теоретичний фундамент. Розглянемо названі концепції креативного мислення Е. де Боно почергово.

Термін «латеральне мислення» був запропонований Е. де Боно як альтернатива вертикальному мисленню. Зазвичай вертикальне мислення є передбачуваним і рухається прямолінійно. Латеральне мислення не використовує метод прямої атаки на проблему, а заходить і нападає на неї з флангу. Латеральне мислення – це мислення навколо проблеми, рух боковими шляхами в обхід існуючих схем, а не у відповідності з ними. Воно призначене для створення нових і оригінальних ідей. Вертикальне ж мислення – це послідовне і прямолінійне мислення за правилами. Воно призначене для удосконалення розвитку існуючих, уже готових ідей.

Сутність і особливості латерального та вертикального мислення можна описати через їх протиставлення та порівняння. При такому підході можливо виокремити наступні відмінності між латеральним і вертикальним мисленням.

Вертикальне мислення – вибіркоче, латеральне – творче. Послугуючись вертикальним мисленням, людина старається вибрати якийсь єдиний шлях дій, найкращий варіант, відкидаючи усі інші можливі варіанти, а застосовуючи латеральне мислення, вона зайнята не відбором, а самим процесом творення нових ідей.

Вертикальне мислення розвивається тільки у заданому напрямі, латеральне мислення саме задає напрям. При вертикальному мисленні, розв'язуючи поставлену перед нею проблему, людина йде у строго визначеному напрямі. Вона використовує цілком визначений метод або набір прийомів. При латеральному мисленні людина рухається не для того, щоб йти в якомусь наперед визначеному напрямі, а щоб покласти йому початок [4, с. 44–45]. Думаючи у вертикальній манері, люди повинні цілеспрямовано просуватись вибраним шляхом. Латеральне ж мислення нагадує гру, в якій відсутня якась визначена мета або задана спрямованість. Така гра може вестись навколо наукових експериментів, теоретичних моделей, ідей тощо [4, с. 46].

Людина, яка мислить вертикально, знає, що вона намагається знайти. А людина, котра мислить латерально, знає, що вона перебуває у стані пошуку; об'єкт цього пошуку стане їй відомим, тільки коли буде знайдений. Вертикальне мислення – аналітичне, латеральне мислення спонукає до подальших пошуків. Вертикальне мислення – послідовне, латеральне може здійснювати стрибки [4, с. 46].

При вертикальному мисленні людина рухається строго послідовно. Кожний новий крок визначається її попереднім кроком, з яким він нерозривно зв'язаний.

Коли людина доходить якогось висновку, його істинність залежить від правильності кроків, які до цього привели. Правильність – ось що найважливіше у вертикальному мисленні. При латеральному мисленні існує більша свобода пересування. Людина може здійснити стрибок вперед, або стрибок вбік. А потім заповнити утворений пробіл заднім числом. Коли людина доходить висновку, здійснюючи подібний стрибок, стає очевидним, що істинність її висновку не залежить від правильності маршруту, яким вона до нього прийшла. Проте, отримане рішення має право на життя – незалежно від пройденого людиною шляху. Продуктивність – ось що найважливіше при латеральному мисленні [4, с. 47].

Вертикальне мислення передбачає правильність кожного кроку, латеральне мислення цього не вимагає. Сутність вертикального мислення саме в тому, що правильним повинен бути кожен крок. Така природа цього типу мислення. Без подібної умови логіка і математика втрачають свою життєздатність. При латеральному мисленні, якщо висновок виявляється істинним, зовсім не вимагається, щоб правильною була кожна дія [4, с. 47].

Вертикальне мислення вдається до заперечення, щоб відсікти та відкинути якісь непередбачені можливості. Латеральне мислення не знає заперечень. Бувають випадки, коли в якийсь момент варто помилятися, щоб в кінцевому результаті знайти правильне рішення. Таке може статися, коли чиясь думка визнається хибною, виходячи із пануючої системи поглядів. Якщо ж подібну систему докорінно змінити, з'ясується, що людина була права [4, с. 48–49].

Вертикальне мислення зосереджується на чомусь одному, відкидаючи усе інше. Латеральне мислення зустрічає із розпростертими обіймами будь-яку нову можливість. Вертикальне мислення – це відбір методом виключення. Людина дотримується прийнятої системи відліку і відкидає усе, що виходить за її межі. Людина, яка мислить латерально, розуміє, що ту чи іншу модель неможливо перебудувати зсередини – це можливо лише в результаті деякої зовнішньої дії. І вона вітає будь-який подібний вплив, оскільки він відіграє роль спонукального поштовху, який змінює усталену модель [4, с. 49–50].

Вертикальне мислення дотримується усталених класифікацій і позначень. Латеральне мислення вільне від подібних обмежень. Вертикальне мислення бачить користь тільки в тих категоріях, класифікаціях і позначеннях, які вирізняються незмінністю, оскільки тут вирішальну роль відіграє віднесення об'єкта до певного класу або виключення з нього. Якщо на якийсь предмет навішувється ярлик, то передбачається, що він з ним так і залишиться назавжди. При латеральному мисленні система позначень змінюється: людина може дивитися на щось то з однієї позиції, то з іншої. Тут категорії – це не раз і назавжди зафіксовані наліпки, а вказівні знаки, які регулюють рух. Ярлики в латеральному мисленні наклеюються лише на певний час, для зручності [4, с. 50]. Вертикальне мислення веде пошук у найбільш ймовірних напрямках, латеральне мислення – в найменш ймовірних. Вертикальне мислення – це процес із кінцевим результатом, латеральне мислення – процес ймовірностей. Вертикальне мислення обіцяє хоч якийсь рішення. Латеральне – збільшує ймовірність

оптимального виходу, але не дає жодних обіцянок [4, с. 51].

Отже, вертикальне і латеральне мислення суттєво відрізняються одне від одного. Це цілком різні процеси. При вертикальному мисленні людина використовує інформацію, щоб знайти якийсь рішення. При латеральному мисленні людина використовує інформацію як спонукальний поштовх, щоб видозмінити усталені схеми. Однак ці два процеси не вступають у суперечність, а взаємно доповнюють один одного. Латеральне мислення збільшує ефективність вертикального, наділяючи його ще більшими можливостями вибору. А мислення вертикальне помножує дієвість латерального, в міру використовуючи його ідеї.

Основним принципом латерального мислення є прийом пошуку альтернативних можливостей при розгляді чого-небудь. Його сутність така: будь-яка окрема точка зору не щось – це тільки одна із багатьох можливих точок зору. Латеральне мислення займається дослідженням усіх можливостей, вдаючись до перегрупування і перебудови доступної інформації. Саме значення слова «латеральне» означає рух вбік – для знаходження альтернативних рішень, – замість того, щоб розвиваючи якусь окрему модель, рухатись прямолінійно. При звичайному пошуку альтернативних варіантів людина шукає найкращий підхід до розв'язання поставленої перед нею задачі. При латеральному – прагне знайти якомога більше число різноманітних підходів. При природному пошуку альтернатив людина зупиняється, коли виявляє якийсь перспективний варіант. При латеральному – відзначає для себе цей перспективний варіант і може повернутися до нього пізніше, але продовжує шукати інші альтернативи. При природному пошуку шукають найкращу альтернативу. А при латеральному мета пошуку – відійти від фіксованих моделей і створити умови для появи нових [4, с. 70–71].

Важливим принципом латерального мислення виступає прийом перегляду вихідних засновків. Оскільки латеральне мислення прагне перебудувати будь-який фіксований зразок, його завдання якраз і полягає в тому, щоб кинути виклик різноманітним вихідним засновкам. Його девіз: «Ніхто не може гарантувати, що припущення правильне». Більшість припущень продовжують зберігати свою значущість лише в силу існуючих традицій, а не за рахунок регулярного підтвердження власної достовірності. Своєрідною грою, яка створює сприятливі умови для перевірки припущень, є метод «чому». За допомогою запитання «чому?» людина піддає сумніву буквально все, майже до дрібниць і тому найпростіші поняття стають приводом для усе нових і нових запитань – «чому?». Цей метод допомагає звільнитися від відчуття нібито якісь явища настільки очевидні, що відповіді на них і не вимагається. Але все таки відповідати потрібно [4, с. 99, 108].

До принципів латерального мислення належить і прийом виявлення домінуючих ідей та виокремлення вирішальних факторів. Визначаючи головну ідею, людина не повинна доводити іншим, що саме вона – домінуюча, що вона описує усю ситуацію. Важливо вибрати ту ідею, яка є домінуючою на власний погляд людини. Основне завдання, яке людина вирішує при

визначенні такої ідеї, – отримати можливість від неї звільнитися. Як і домінуюча ідея, вирішальний фактор може не дати змоги ситуації розвиватися, а людині змінити свою точку зору. Якщо вдається виокремити вирішальний фактор, він перестає бути стримуючим і в людини з'являється більше свободи для переоцінки ситуації. Головна мета латерального мислення – відійти від фіксованих моделей та створити нові. І те, й інше найпростіше здійснити, коли виявлена домінуюча ідея та виокремлено вирішальний фактор [4, с. 130–131, 134–135].

Розвинутою концепцією латерального мислення є нестандартне мислення [5, с. 81]. Термін «нестандартне мислення» використовується у двох значеннях – спеціальному та широкому. Нестандартне мислення у спеціальному значенні – це набір систематичних прийомів, які застосовуються для зміни і генерації концепцій та способів сприйняття. При такому розумінні нестандартне мислення ототожнюється із латеральним мисленням. Нестандартне мислення у широкому значенні – це дослідження різноманітних підходів і можливостей на відміну від прямолінійного руху вибраним шляхом. При такому розумінні нестандартне мислення протиставляється вертикальному мисленню [5, с. 84].

Нестандартне мислення нерозривно пов'язане зі сприйняттям та істинами сприйняття. Сприйняття – це те, як людина дивиться на світ. Що бере до уваги. Як структурує світ [6, с. 12]. Для нестандартного мислення єдиною істиною є істина сприйняття. Будь-яка істина у сфері сприйняття або колова, або умовна. Колова істина – це істина двох індивідів, котрі стверджують, що кожен з них говорить правду. Умовна ж істина заснована на досвіді: «Мені здається...», «Наскільки я можу судити...», «Зі свого досвіду знаю...». Саме істина сприйняття дає змогу інтерпретувати інформацію й довіряти їй [7, с. 21]. Нестандартне мислення – це нейтральний процес. Інколи ним послуговуються і не отримують жодного результату. Інколи вдаються до нього і створюють гарну ідею, але вона не краща за існуючі ідеї. Інколи випадково його використовують і створюють нову ідею, яка набагато переважає існуючі. Але в усіх трьох випадках застосовують нестандартне мислення [6, с. 66–67].

Основними методами генерування нових ідей у нестандартному мисленні є пошук альтернатив і віяло концепцій. Пошук альтернатив – це готовність займатися пошуком інших можливостей навіть тоді, коли наступний крок очевидний і логічно обґрунтований; готовність не зупинятися на знайдених варіантах, а йти далі (із практичної точки зору цей процес потрібно вміти завершити); готовність «проекувати» нові альтернативи, змінюючи саму ситуацію, замість того, щоб просто «аналізувати» її [5, с. 168–171, 394]. При пошуку альтернатив дуже важливе значення має визначення фіксованих точок: «до чого повинні належати шукані альтернативи?». У ролі фіксованої точки можуть виступати мета, група, схожість або концепція. Зазвичай, для кожної ситуації можна визначити декілька фіксованих точок і простежити альтернативи для кожної із них.

Віяло концепцій – це удосконалений спосіб ретельного пошуку альтернатив, при якому концепції

розпадаються на множину альтернативних ідей. При такому пошуку рухаються «задом наперед» – від головного напрямку мислення або мети до концепцій, які відповідають цьому напрямку. Концепції можуть розділятися на декілька шарів – від більш загальних до більш специфічних. Потім від концепцій переходять до ідей – конкретних практичних способів реалізації концепцій.

Створення віяла концепцій можна починати із будь-якої його точки й далі рухатися в будь-якому із досягнутих напрямів: вперед, до мети мислення, або назад, до конкретних ідей. Важливим для цього методу є вміння працювати на рівні концепцій. Концепції – це загальні методи або способи дії. Вони виражаються загальними, розпливчастими фразами, без зайвої деталізації. Кожна концепція може бути реалізована за допомогою конкретної ідеї. Мета роботи на рівні концепцій – отримати якомога більше ідей. Інколи процес мислення приводить безпосередньо до створення концепцій. В інших випадках корисно «відштовхнутися» від конкретної ідеї, щоб виявити концепції, які лежать в її основі. Як тільки вдається вилучити концепцію, її можна удосконалити, змінити або знайти інші, більш сильні ідеї для її здійснення. Можна виокремити концепції мети, які відносяться до того, чого людина бажає досягти; концепції механізму дії, що описують, як отримати бажаний ефект; концепції цінності, що визначають, яку цінність принесе здійснення задуманого [5, с. 176–179, 394–395].

Розширення поля можливостей шляхом тлумачення альтернатив як паралелей спричинило трансформацію теорії нестандартного мислення у концепцію паралельного мислення. Термін «паралельне мислення» є своєрідним узагальненням термінів «нестандартне мислення» і «латеральне мислення». Паралельне мислення лише деякою мірою збігається із нестандартним мисленням. Паралельне мислення – це створення поля паралельних можливостей, з якого будується шлях вперед, конструюється чи моделюється рішення. Воно може бути неструктурованим і структурованим. Неструктуроване паралельне мислення передбачає різноманітні описи об'єкта уваги і спостереження в рамках заданого напрямку. А структуроване паралельне мислення – наявність додаткових умов, котрі уточнюють напрям руху паралельного мислення [8, с. 204].

У паралельному мисленні важливу роль відіграє контекст, завдяки його багатшаровості, і метод створення контекстів як комплексів обставин. Описуючи процес створення контекстів, Е. Боно відзначав, що «ми просто додаємо нові обставини до попередніх. Обставинам не потрібно бути пов'язаними між собою. Вони можуть навіть суперечити одна одній. Ми просто додаємо нові. Поступово виникає контекст» [7, с. 186]. Змінюється контекст – змінюються переходи від одного стану до іншого.

Сутність і специфіку паралельного мислення, на думку Е. Боно, якнайкраще можна збагнути у порівнянні зі змагальним, конкурентним мисленням західної цивілізації. Окремими прикладами такого мислення, за Е. Боно, є маєтика Сократа, діалектика Платона і логіка Аристотеля. Сократа завжди цікавила можливість задавати запитання, зазвичай уточнювальні чи навідні. Його також цікавила діалектика як мистецтво

вести суперечку про істину. Сократ був переконаний і переконував у цьому інших, що істина не індивідуальна, суб'єктивна і не відносна, релятивна, як вважали софісти, а що в глибині речей існує внутрішня абсолютна істина, яку можна і потрібно шукати, задаючи запитання [8, с. 28, 37, 85].

Сократ намагався шукати абсолютні дефініції. Він вимагав, щоб визначення були абсолютними. Він не готовий був йти на компроміси і вважав, що краще бути переможеним у суперечці, ніж погодитися на прагматичне визначення. Сократ волів бачити універсальні стандарти, форми, дефініції і принципи. Він шукав «Логос» ситуації у її визначенні [8, с. 109–110].

Платон був націлений на пошук абсолютної істини. На його думку, у всьому повинен бути абсолютний порядок. У цьому твердженні він поєднав переконаність Геракліта в тому, що усе плінне, і з протилежною точкою зору Парменіда про незмінність внутрішньої сутності речей і вивів своє поняття абсолютних «внутрішніх форм». Це були вічні, абсолютні істини, які тільки чекали, коли їх знайдуть і розкриють [8, с. 81–82]. Саме через концепцію «абсолютної внутрішньої істини» Платона істина як така перестала бути проблемою вибору індивідуального сприйняття, якою вона, власне, була для софістів. І перестала бути прив'язаною до обставин. Таке ставлення до істини з тих пір домінує в західному мисленні та культурі [8, с. 90]. Істина є ключовим компонентом того порядку, який Платон успішно нав'язав західному мисленню. «Дітьми» істини є право і справедливість. На них і будуються судження [8, с. 89]. Істина є наліпка, яка легко приклеюється за допомогою суджень [8, с. 95].

Аристотель створив поняття «логічної комірки». Те, що знаходиться в цій «комірці», ніколи не може бути наполовину всередині й наполовину назовні. На базі цього поняття він розробив систему суджень–«комірок». У рамках цієї системи будь-який предмет або попадає у визначену «комірку», або залишається поза нею. Відповідно до логічної істини системи Аристотеля, ніщо не може бути і не бути одночасно [8, с. 132, 206–207]. Усе це привело до розвитку західної двозначної логіки безумовних суджень з такими характеристиками як «усе», «ніхто», «завжди», «ніколи» та оцінками «або – або», «так – ні», «правда – неправда», «істина – хиба».

Сократ, Платон і Аристотель поширили існування «внутрішніх істин» через окремі приклади на весь зовнішній світ. Це їхній внесок у філософію. Така екстраполяція цілком невинуватна і сама по собі є істиною віри. Це така ж релігія, як і будь-яка інша. У результаті створені для зручності узагальнення і групування характеристик речей стали сприйматися як істинні визначення [8, с. 131].

Християнська церква із розпростертими обіймами зустріла ідею абсолютних істин і форм, а також негнучкість, ригідність античної системи мислення. Логіка Аристотеля стала активно використовуватися апологетами і теологами католицької церкви у боротьбі з язичниками і еретиками з метою утвердження догматів церковного вчення. Можна навіть стверджувати, що цікавість, яку Тома Аквінський проявляв до аристотелівської логіки, пояснюється її цінністю як інструменту полеміки. Логіка Аристотеля, високо оцінена теологами католицької церкви як ефективна

інтелектуальна зброя, у цьому статусі зберігає своє значення й дотепер [8, с. 38, 52].

Новим етапом у розвитку західного конкурентного чи конфронтаційного мислення є діалектика Г. Гегеля. Однак, як зазначав Е. Боно, «генеруюча здатність такої системи дуже низька. Система теза / антитеза / синтез реалізує лише крихти творчого потенціалу, що міститься в будь-якій ситуації» [8, с. 133–134]. Саме тому «паралельному мисленню діалектика не потрібна» [8, с. 304].

Паралельне мислення у порівнянні із західним традиційним мисленням має низку переваг. Так, у паралельному мисленні ключовою ідеєю є конструювання, а не пошук. Тут стараються сконструювати рішення, прокласти шлях вперед. Це як будинок, котрий потрібно проектувати і будувати, а не відкривати. У паралельному мисленні замість жорстких суджень, що приймають чи відкидають ідеї, є можливість. Тут допускаються можливості, навіть якщо вони суперечливі та взаємно виключають одна одну. Їх викладають поряд, паралельно. У паралельному мисленні замість полеміки, де одна сторона намагається спростувати висловлювання іншої, має місце співробітництво. У будь-який момент часу усі учасники обговорення дивляться на досліджувану проблему з однією перспективи та в одному й тому ж напрямі. У паралельному мисленні замість чітко окреслених «комірок» і категорій є прапорці, спектри, перетини. Місце категоричних понять «завжди», «ніколи», «усі» й «ніхто» займаються характеристики «звичай», «в основному» та «інколи». В основі цього лежить заміна дихотомії «так – ні» поняття «можливо».

Паралельне мислення намагається примирити суперечності, замість того, щоб вибирати один варіант, повністю відкидаючи інший. У паралельному мисленні багато уваги приділяється прямому створенню нових ідей і концепцій. Для цього можна використовувати спеціальні методи і прийоми латерального чи нестандартного мислення. Не потрібно пасивно чекати появи нових ідей. У паралельному мисленні більший акцент робиться на концепції, ніж на факти. У паралельному мисленні більшу увагу приділяють сприйняттю, оскільки саме із сприйняття і концепцій складається життєвий досвід. І оскільки тут працюють зі сприйняттям, традиційно «кам'яну логіку» замінює «водяна логіка». У паралельному мисленні корисний результат досягається шляхом конструювання, а не судження. Із поля паралельних можливостей прокладається шлях вперед. У паралельному мисленні більший інтерес представляє дія, ніж опис. Тут хвилює, не стільки істина сама по собі, скільки цінності, які виникають з цієї істини [8, с. 301–302].

Діалектика як суперечка про істину, суперечка загалом емоційно приваблива. Вона дає змогу помістити у більш цивілізовані рамки радість боротьби і потенційне знищення ворога. З тих пір, як ця притаманна полеміці емоційна привабливість була узаконена як правильний спосіб мислення, немає чого дивуватися тому, що суперечка заволоділа західну культуру. Суперечки в західній культурі заморожують позиції сторін, і люди стають заручниками своїх позицій. Суперечки у ній стимулюють розум на шляху до мудрості. В інших культурах дискусії, розбіжності у поглядах, протилежні уявлення й емоції також мають місце, але без антагонізму,

без розділення сперечальників на протилежні табори [8, с. 52, 54].

Метод народження істини в суперечці став прокляттям західної цивілізації. Цей метод безпосередньо впливає із наступного переконання: якщо усунути усе, що неістинне або погане, істина оголиться перед нами. Таким чином, достатньо просто атакувати будь-яку неправду. Достатньо обґрунтувати, що інша людина неправа, оскільки вона намагається зробити теж саме стосовно вас. Суперечка, істина і логіка стали ядром мислення в західній культурі, в освіті та в практичній діяльності західного суспільства, наприклад, в юриспруденції [8, с. 49].

Теоретичною і методологічною основою історії філософії як філософії є діалектична логіка. Діалектична логіка припускає можливість приписування двох протилежних предикатів одночасно і, як наслідок, протистояння двох філософських систем, що виражаються різні, часто полярні концепції філософії як теоретичної системи. Ця можливість існує завдяки принципу єдності історичного і логічного. Альтернативною основою історії філософії як теоретичної дисципліни щодо діалектичної логіки є філософська евристика як евристична модель паралельного мислення, що припускає існування різноманітних концептів філософських систем як паралельних можливостей. Звідси способи розширення концептуального контексту філософії шляхом застосування правил філософської евристики як методологічної стратегії історико-філософського дискурсу, який є результатом узагальнення принципів, методів і прийомів латерального, нестандартного та паралельного мислення. Серед них правило створення альтернатив, правило створення концепцій, правило створення контекстів, правило перегляду альтернатив, правило перегляду контекстів, правило заміни альтернатив паралелями та правило заміни паралелей альтернативами. Охарактеризуємо названі правила.

Правило створення альтернатив – це ретельний пошук альтернативних можливостей щодо фіксованої вихідної точки зору. Його схема: $A \rightarrow B \vee C$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A), тоді воно є сутність (B) або поняття (C)».

Правило створення концепцій – це удосконалений ретельний пошук альтернативних можливостей шляхом руху від множини менш загальних альтернативних концепцій до більш загальної альтернативної концепції. Його схема: $A \vee B \rightarrow C$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A), або сутність (B), тоді воно є поняття (C)».

Правило створення контекстів – це зміна контексту творчої діяльності шляхом додавання нових обставин до попередніх та створення нового комплексу або нового контексту. Його схема: $A \wedge B \rightarrow C$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A) і сутність (B), тоді воно є поняття (C)».

Правило перегляду альтернатив – це критичний аналіз альтернативних шляхів підходу до проблемної ситуації та заміна вихідних гіпотез-припущень новим припущенням. Його схеми: схема 1: $A \vee C \rightarrow B$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A), або поняття (C), тоді воно є сутність (B)»; схема 2: $B \vee C \rightarrow A$. Наприклад, «Якщо поняття є сутність (B) або поняття (C), тоді воно є буття (A)».

Правило перегляду контекстів – це виявлення домінуючих ідей та вирішальних факторів, що

визначають проблемну ситуацію, і звільнення від них шляхом зміни усталеної точки зору. Його схеми: схема 1: $A \wedge C \rightarrow B$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A) і поняття (C), тоді поняття є сутність (B)»; схема 2: $B \wedge C \rightarrow A$. Наприклад, «Якщо поняття є сутність (B) і поняття (C), тоді воно є буття (A)».

Правило заміни альтернатив паралелями – це створення поля паралельних можливостей замість множини альтернативних можливостей. Його схема: $(A \vee B) \rightarrow (A \wedge B)$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A) або сутність (B), тоді поняття є буття (A) і сутність (B)».

Правило заміни паралелей альтернативами – це створення множини альтернативних можливостей замість поля паралельних можливостей. Його схема: $(A \wedge B) \rightarrow (A \vee B)$. Наприклад, «Якщо поняття є буття (A) і сутність (B), тоді поняття є буття (A) або сутність (B)».

За допомогою наведених і проаналізованих правил філософська евристика як методологічна стратегія історико-філософського дискурсу створює умови для паралельного існування різноманітних концептів філософських систем та їхнього концептуального аналізу. Філософська евристика доповнює логіку філософських міркувань і утворює єдину цілісну методологічну основу історії філософії як теоретичної дисципліни.

Список використаних джерел

1. Бранбандер Л. де. Дума́й поза шаблонами: інноваційна парадигма креативності в бізнесі / Л. де Бранбандер, А. Аїні. – Київ: Форс Україна, 2017. – 368 с.
2. Куоніс Д. Момент еврики: Ага-реакції, творчий інсайд і мозок / Д. Куоніс, М. Біман. – Київ: Книгалав, 2017. – 368 с.
3. Негус К. Креативность. Коммуникации и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.
4. Боно Э. Латеральное мышление / Э. Боно. – Санкт-Петербург: Питер Паблишинг, 1997. – 320 с.
5. Боно Э. Серьёзное творческое мышление / Э. Боно. – Минск: Попурри, 2005. – 416 с.
6. Боно Э. Нестандартное мышление: самоучитель / Э. Боно. – Минск: Попурри, 2000. – 224 с.
7. Боно Э. Водная логика / Э. Боно. – Минск: Попурри, 2006. – 240 с.
8. Боно Э. Параллельное мышление / Э. Боно. – Минск: Попурри, 2007. – 320 с.

References

1. Brabander L. de. Dumaj poza shablonamy: innovacijna paradigma kreatyvnosti v biznesi / L. De Branbander, A. Ajni. – Kyi'v: Fors Ukraï'na, 2017. – 368 s.
2. Kuonis D. Moment evryky: Aga-reakcii', tvorchoy insajd i mozok / D. Kuonis, M. Biman. – Kyi'v: Knygalav, 2017. – 368 s.
3. Negus K. Kreativnost'. Kommunikacii i kul'turnye cennosti / K. Negus, M. Pikinging. – Har'kov: Izd-vo Gumanitarnyj centr, 2011. – 300 s.
4. Bono Je. Lateral'noe myshlenie / Je. Bono. – Sankt-Peterburg: Piter Pablising, 1997. – 320 s.
5. Bono Je. Ser'joznoe tvorcheskoe myshlenie / Je. Bono. – Minsk: Popurri, 2005. – 416 s.
6. Bono Je. Nestandartnoe myshlenie: samouchitel' / Je. Bono. – Minsk: Popurri, 2000. – 224 s.
7. Bono Je. Vodnaja logika / Je. Bono. – Minsk: Popurri, 2006. – 240 s.
8. Bono Je. Parallel'noe myshlenie / Je. Bono. – Minsk: Popurri, 2007. – 320 s.

Hnatiuk Ya. S., Candidate of Philosophy, docent, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), j.s.hnatiuk@gmail.com

Philosophical heuristics as methodological communication

In the article methodological heuristics is justified and as it's particular example the philosophical heuristics is analyzed. The main attention is paid to

communicative character of philosophical heuristics. Philosophical heuristics is reviewed as methodological strategy of historical and philosophical discourse.

Keywords: *logic of dialectics, dialectics of logic, functional dialectics, grammatical form, propositional function, definitive specification.*

* * *

УДК 101:316.3(045)

Семенов В. Г.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), semenov_vg@ukr.net

Черкасов С. М.,

старший викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), esem4e@ukr.net

Про соціальні закони і закономірності актуально

Актуалізується проблема необхідності сучасного переосмислення всезагальних соціальних законів та пов'язаного з ними суспільно-політичного і морально-правового законодавства, дослідження і формулювання яких значно інтенсифікувалося у західноєвропейській філософії Нового часу та досягло свого апогею у вченнях видатних представників класичної філософської раціоналістичної традиції країн Західної Європи другої половини XVIII – першої половини XIX століття, перш за все у філософських системах Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф. В. Й. Шеллінга та Г. В. Ф. Гегеля. Підсумовуючи свої історико-філософські розвідки автори тут догодять висновків стосовно того, що у цих вченнях прослідковується становлення новітньо-парадигмальної теорії суспільного законодавства, яку слід класифікувати як прогностично-гіпотетичну програму принципового удосконалення людини, громадянського суспільства і правової держави. Втілення цієї програми – в досконалому майбутньому людства. Без цих же програмних прогностичних орієнтирів люди є нездатними адекватно оцінювати і своє сучасне, і своє минуле. Саме тому всезагально законодавче «як має бути» щодо того «як є» і того «як було колись» слід визнавати перманентно актуально суспільно-філософською проблематикою.

Ключові слова: закони природи, всезагальний соціальний закон, соціально-політичне законодавство, морально-правове законодавство, законодавство громадянського суспільства, категоричний імператив, трансцендентальний закон права.

Ми живемо в епоху перманентної інформаційної революції, що задає небачених досі екстенсивних та інтенсивних параметрів розвитку всіх без винятку сфер людської життєдіяльності в планетарному масштабі. У нас на очах принципово змінюються навіть, здавалося б, усталені смислові уявлення щодо просторових, часових, комунікаційних, антропологічних, психологічних та й усіх інших соціокультурних якостей людського буття. Нині всім дієздатним людям потрібно не тільки перебудуватися і адаптуватися до нових реалій, а й навчитися та звикнути перебудуватися постійно.

Сьогодні комп'ютерні технології примножуються настільки стрімко, що багато з аналітиків сучасної історії навіть прогнозує такий собі новітній науково-інформаційний колапс, за якого техніка вийде з-під контролю людей і перетворить їх із суб'єктів-керманців технічно-технологічних процесів на підневільних маріонеток. Але така прогностика недостатньо аргументована. Її прибічники враховують здебільшого кількісні виміри сьогоденної інформатики, не задумуючись як слід над якісними її властивостями.

Річ у тім, що виробником, споживачем і поціновувачем тієї інформації, що обробляється найсучаснішими комп'ютерами, все ж є людина. Вона і тільки вона, попередньо й у кінцевому підсумку, і «завантажує» і «розвантажує» комп'ютерну пам'ять, заодно ще й оцінює її «недовантаження» чи то «перевантаження». Людина здатна «перевантажити» потужний комп'ютер неякісною інформацією, а за допомогою значно менш потужного, опрацьовуючи найзмістовнішу інформацію, досягти більш вагомих результатів. Є достатні підстави стверджувати, що саме боротьба за якість інформації, арбітром якої є людина, все більше і більше ставатиме лейтмотивом прогресу інформаційної культури. Останнє, до того ж, урівнює можливості українського народу у змаганні за гідне місце в межах світової спільноти під новітнім «ринково-інформаційним сонцем».

Починаючи з філософії в Давніх Індії, Китаї та Греції мислителі поступово все переконливіше починали усвідомлювати, що найціннішим для професійного пізнання і мислення є поняттєво-категоріальні утворення та їхні структури гатунку «всезагальності та необхідності» (В.-Г. Лейбніц), які відображують сутнісно-усталенні процеси взаємозв'язків, взаємобумовлень і взаємоперетворень в природі і людській життєдіяльності, тобто певні закономірності. Але формулювання законів за часів Античності та Середньовіччя були результатом лише суто мисленевих зусиль вчених і тільки наука і філософія Нового часу почали прагнути віднаходити закони в самій дійсності, спираючись перш за все на реальну природничонаукову емпіричну основу.

Вже в «Новому органі» (1620) Ф. Бекон проблематику природних законів, «визначенностей чистої дії», що зумовлюють будь-яку «просту природу» підносить до рівня кардинальної. У «Первоначалах філософії» (1644) Р. Декарт уперше в науковий обіг упроваджує саме поняття «закон природи», яким позначаються «певні правила ... різноманітних рухів (механічних рухів фізичних тіл – Авт.) ... помічених у всіх тілах». Про такий же рух тіл ідеться й у творі Т. Гоббса 1655 року «Про тіло» (розділ третій – «Про закони рухів і величин»). Ця остання тенденція зберігається аж до вчення І. Ньютона, який у своїх «Математичних началах натуральної філософії» (1687) вже остаточно розмежує методологічні «правила» природничо-наукового пізнання та «закони» («аксіоми»), що об'єктивно існують у самій природі, тобто три закони руху тіл класичної механіки.

Одразу після Бекона, а саме з Гоббса, починається усвідомлення істотної відмінності законів природи від соціальних законів і диференціації останніх за фундаментальними ознаками. Спочатку у гоббсівському «Про громадянина» (1642) соціальні закони поділяються на «божественні», «природні» («моральні») і «громадянські». Тут за природні закони приймаються ті нормативи, що буцімто регулювали взаємостосунки між людьми у часи, які передували виникненню інституту державності. У розумінні філософа, то була епоха, коли «кожна людина мала право на все» й у зв'язку з цим існувала постійна загроза «війни всіх проти всіх», де «людина людині вовк». За таких обставин людей від самознищення рятував «правий розум» («власне правильне розмірковування кожної